

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИЗНАЧЕННЯ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

У статті здійснено теоретичне обґрунтування визначення сутності і значення основних понять, необхідних для методичного забезпечення процесу професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту. Ключові слова: фізична культура і спорт, менеджер фізичної культури і спорту, професійна компетентність, професійна підготовка.

С. Криштанович. Основные понятия и их значение в процессе определения методики формирования профессиональной компетентности будущих менеджеров физической культуры и спорта.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, менеджер физической культуры и спорта, профессиональная компетентность, "профессиональная подготовка".

S. Kryshchanovych. Basic concepts and their importance in the process of determining methods of forming professional competence of the future managers of physical culture and sport.

Key words: physical culture and sport, manager of physical culture and sport, professional competence, professional training.

Мета: обґрунтувати сутність і значення основних понять для формування професійної компетентності майбутніх спортивних менеджерів.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Зміст підготовки майбутніх менеджерів фізичного виховання та спорту окреслює здобуття ними фахових знань, умінь та навичок з урахуванням їх професійної кваліфікації, що дозволить досягати високих професійних результатів, які є важливими для організування фізичного виховання різних верств населення й успіху спортивних менеджерів на всіх рівнях спортивного руху, урахуваючи тенденції сучасного ринку праці. Реалізація цих завдань обумовлює визначення основних понять та

їх значення для методики формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту впродовж усього навчального процесу в системі фізкультурної освіти.

Слід зауважити, що кожна галузь знань як визначена наукова дисципліна може самостійно існувати лише в тому випадку, коли має свій, характерний лише їй предмет вивчення та чітко окреслити понятійний апарат. Існує багато визначень самого терміна "понятійний апарат". Він визначається як комплекс взаємозв'язаних понять і правил та оперування ними у процесі розв'язання наукових проблем. Поняття є найпростішою формою теоретичного пізнання (мислення), які в загальному вигляді відображають властивості предметів та явищ, відбивають і позначають їх вагомі сутнісні ознаки. Тому потрібне чітке визначення основних термінологічних понять, що сприятиме однозначності в процесі дослідження питань формування професійної компетентності майбутніх спортивних менеджерів.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі аспекти понять, присвячених професійній компетентності, ввчала О. Абдулліна, К. Абульханова, С. Батишев, Л. Безкоровайна, Л. Берестова, Н. Бібік, Н. Брюханова, Н. Дахін, А. Кирилов, Л. Коваль, Г. Ковальчук, О. Костенко, М. Кудрявцева, О. Ларіонова, В. Луговий, А. Маркова, В. Маслов, Н. Морєва, В. Оспішев, О. Пруненко, Т. Танько, М. Томчук, А. Сватсьєв, О. Сорока, Л. Сущенко, Л. Сушенцева, М. Холодна, Д. Чернілевський, З. Шевців, О. Ярошинська. Певну увагу особливостям змісту понять у процесі підготовки майбутніх менеджерів спорту приділив М. Дугчак у монографії "Спорт для всіх в Україні: теорія і практика".

Щоправда, у науковому світі ще не склалася усталена система однозначного тлумачення та сприйняття окремих понять із досліджуваної теми. Найбільше поширеними є два способи визначення дефініцій. Перший являє собою узагальнене формулювання поняття, яке в цілому охоплює всі його особливості (його

визначення з допомогою родових та видових відмінностей), а другий включає перелік основних елементів, ознак цього терміна. Обидва підходи є важливими для дослідження процесу формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту. Ми повністю поділяємо думку вчених (Г. Губерної, В. Люшенко) стосовно того, що в науці надзвичайно важлива термінологічна чіткість, адже фіксується зміст явища, а їхня точність сприяє результативності дослідження, оскільки робить мову науки зрозумілою. Обґрунтування й формування дефініції того чи іншого поняття, явища або процесу - одна з найскладніших процедур наукового дослідження. Поширена навіть думка про те, що правильне тлумачення наукових понять вирішує майже половину наукового завдання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки всі поняття досліджуваної теми є взаємозалежними, то для кращого розуміння їх взаємозв'язку спершу важливо окреслити трактування терміна "Фізична культура і спорт". Без чіткого його окреслення можуть виникнути труднощі при дослідженні теоретичного матеріалу та висвітлення основних напрямів формування професійної компетентності спортивних менеджерів. Зазначимо, що термін "фізична культура і спорт" є своєрідним багатофункціональним поняттям, яке визначає сутність вирішення широкого спектру завдань у цій сфері - від особистих до державних і суспільних. До нього поняття також можна віднести стан та рівень матеріально-технічного забезпечення фізичної культури і спорту, науково-методичну базу і структуру спортивних організацій. Дане поняття використовується для розкриття основного оцінювання розвитку цієї галузі в державі, зокрема, для аналізу: стану здоров'я та рівня фізичного розвитку населення; рівня забезпечення сфери кваліфікованими кадрами; наявності належних організаційних структур; кількості спортсменів і фізкультурників; рівня інформаційного та науково-методичного забез-

печення навчальних закладів, які готують спортивних фахівців; рівня спортивних здобутків певних осіб, команд і клубів. В Енциклопедичному словнику з фізичної культури і спорту фізичне виховання і спорт трактуються як "організований процес всебічного розвитку фізичних здібностей, формування і вдосконалення життєво важливих навичок і умінь людини" [1, 239].

У широкому розумінні термін "фізична культура і спорт" включає всю сукупність понять, які визначають зміст теоретичних знань, практичних навичок, організаційну структуру, кадровий потенціал цієї сфери тощо. Серед них важливе значення має термін "менеджер". Зазначимо, що в теорії менеджменту не існує єдиного визначення стосовно цього. Різні його трактування базуються на розумінні сутності менеджменту. Слово "менеджмент" у своєму первісному визначенні означало вміння виїздки коней та управління ними. Англійське дієслово "to manage" (управляти) походить від латинської "manus" (рука). Якщо дотримуватись логіки, то "менеджмент" можна розглядати як "керівництво людьми". Багато вчених посилається на визначення поняття "менеджер", яке пропонує Оксфордський словник англійської мови [2], де воно трактується через характерні особливості цього фахівця: мистецтво управління; вміння спілкуватися з людьми; адміністративні навички.

У сучасній літературі менеджер визначається як професійно підготовлений фахівець, що володіє сукупністю певних адміністративно-господарських повноважень. У спеціалізованій літературі даний термін трактується ще багатосторонніше, зокрема за визначенням В. Оспішева, О. Костенка та О. Пруненка, сучасний менеджер – це самостійний, активний, енергійний управлінець, який надає підлеглим повну свободу у прийнятті рішень, не боїться ризикувати. Перш за все, він розробляє стратегію рішення існуючих проблем; веде переговори; вирішує конфлікти. Сучасний менеджер критичний, раціональний, покладається насамперед на власні сили, несе відповідальність за свої дії, працює на досягнення загальних цілей, відкритий для нових ідей, інформації, саморозвивається, має широкий погляд на життя, уміє діяти в колективі, визнає працівників як особистості [3].

На нашу думку, між різними варіантами визначення поняття "менеджер" немає протиріч. Вони конкретизують один одного та взаємодоповнюють. Тому

постає реальна можливість ширше й детальніше з'ясувати суть та зміст поняття "менеджер", зробити правильний висновок щодо необхідності його застосування.

Термін "спортивний менеджер" розглядається як спеціаліст, котрий займає керівну посаду у фізкультурно-спортивній організації і є розпорядником ресурсів, а саме фінансових, має в підпорядкуванні підлеглих та володіє майстерністю наукового управління [4]. Він є представником спеціального галузевого менеджменту, котрий управляє організаціями фізкультурно-спортивного спрямування, це саме такі організації, у яких продуктом діяльності виступають фізкультурно-спортивні послуги. Сферою діяльності спортивного менеджера є фізкультурно-управлінські зв'язки, спрямовані на ефективне функціонування закріплених за ним організацій. Ураховуючи традицію, що складається у визначенні даного поняття, термін "спортивний менеджер" на практиці одночасно використовується в тому ж змісті, що й давно відоме нам словосполучення "управлінець фізичною культурою і спортом", а саме – "менеджер фізичної культури і спорту".

Виключне значення для окреслення методики формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту мають сутнісно-змістовні характеристики, що формують базові поняття – "компетенція", "компетентність", "професійна компетентність". Теоретичний аналіз педагогічної літератури свідчить, що в ній існують різні тлумачення понять "компетенція" і "компетентність". Обидва вони походять від латинського "competere", що означає "відповідаю", "підходжу", а латинське слово "competens" – "здібний", "той, що відповідає вимогам". Зміст сучасних тлумачних словників доводить, що "компетенція" – це якість, коло повноважень, а "компетентність" – авторитетність, досвідченість.

Автори колективної монографії "Професіоналізм особистості: теоретико-методологічний аспект" [5, 13] зазначають, що компетенція – це особиста характеристика, знання, навички, здібності й переконання, які розглядаються як можливі складові компетентності. У деяких словниках поняття "компетенція" подається як: коло повноважень, питань, у яких фахівець добре поінформований, володіє знаннями та досвідом в тій чи іншій сфері; характеристика індивідуума як авторитетного фахівця, котрий во-

лодіє знаннями даної сфери діяльності і не тільки; наперед задана вимога до освітньої підготовки (стандарт), потенційна можливість, елемент компетентності тощо.

Тому компетенцію можна розглядати як єдність знань, умінь і взаємозв'язків у процесі професійної діяльності, що визначаються посадовими інструкціями, конкретними ситуаціями й бізнес-цілями організації. На відміну від знань, умінь та навичок, що передбачають дію за аналогією із зразком, компетенція передбачає наявність досвіду незалежної діяльності, що ґрунтується на універсальних знаннях.

Щодо поняття "компетентність", то воно є широкоживаним у сьогочасній педагогічній науці та практиці. Даний термін відображає наявні зрушення у професійній освіті, які відбуваються під впливом факторів навколишнього середовища, вимог ринку праці до рівня фаховості спеціалістів. У педагогічних словниках можна зустріти різне трактування дефініції "компетентність", а саме:

- сукупність знань та вмінь фахівця, необхідних для його успішної професійної діяльності: умінь аналізувати, передбачати результати діяльності;
- розглядається з двох позицій: як ґрунтовна обізнаність людини в певному колі питань, і як повноваження, надані особистості відповідності до її обізнаності;
- окрім професійних знань, умінь і навичок, містить у собі такі якості, як уміння вчитися, ініціатива, оцінювати, співробітництво, креативно мислити;
- здатність кваліфіковано реалізувати свої повноваження.

З огляду наведених вище понять можна стверджувати, що компетентність містить набір компетенцій у формі знань, умінь і вимог, які дозволяють індивіду ефективно діяти або реалізувати певні функції, що цілеспрямовані на досягнення певних успіхів у професійній сфері або безпосередньо в його діяльності.

Переважно компетентність науковцями (Н. Бібік, Н. Дахін, А. Кирилова, Н. Морева, В. Маслов, Е. Ігнат'єва, Н. Брюханова та ін.) розглядається як центральний складник, який включає результати навчання (знання, уміння, навички), а також систему ціннісних орієнтацій – операційно-технологічну, когнітивну, мотиваційну, соціальну, етичну і поведінкову. Також пояснюють компетентність як оцінювальну категорію, що характеризує особистість як суб'єкт професійної діяльності, її спосібність ефек-

тивно здійснювати свої повноваження.

З огляду на те, що в різних авторів поняття компетентності має свої відмінності, усі вони дотримуються думки про її розкриття в рамках професійної діяльності. Зокрема, визначають компетентність як володіння індивіда певною компетенцією, що передбачає особисте ставлення до нього і до об'єкта його діяльності; складну системну характеристику особи, що органічно поєднує теоретичні та практичні компоненти й відповідає конкретній галузі; якість і рівень професійної готовності щодо діяльності, що виявлятиметься у специфіці праці, здатності знаходити раціональне рішення при виникненні проблем; бажання на професійному рівні здійснювати свої посадові та спеціальні обов'язки адекватно до новітніх теоретичних здобутків і позитивного досвіду, прагнення відповідати світовим вимогам і стандартам; властивість професіонала, яка вказує на його можливість доречно й ефективно діяти за певних обставин, тобто реалізовувати набуті знання відповідно до напрямів чи етапів здійснення професійної діяльності; соціальна, професійна характеристика особистості, що ґрунтується на знаннях; особливий характер організування предметно-специфічних знань, які допомагають приймати успішні рішення у певній галузі діяльності.

Проаналізувавши вище наведені визначення, можна стверджувати, що система освіти у ВНЗ повинна задовольняти такі вимоги: різноманітність (множинність знань про різне); структурованість; гнучкість; оперативність і доступність; здатність застосовувати знання у нестандартних ситуаціях; категоріальна специфіка знань; володіння не лише теоретичними, але й процедурними та конструктивними знаннями; рефлексії, тобто знання про широкий спектр власних знань.

Таким чином, компетентність майбутнього менеджера фізичної культури і спорту ми можемо характеризувати як інтегровану якість цього фахівця, яка проявляється в його здібності й готовності до професійної діяльності, що базується на отриманих ним знаннях, досвіді і дає можливість йому розв'язувати проблеми спортивної галузі. Пропонуємо в контексті нашого дослідження дати таке визначення компетентності – це сформований суспільною практикою обсяг знань й умінь менеджера фізичної культури і спорту, який є необхідним для успішного виконання ним професійних функцій.

Значну роль для методичного забезпечення процесу професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту відіграє поняття "професійна компетентність". У Національному освітньому глосарії: вища освіта [6] відсутнє тлумачення поняття "професійна компетентність". Існують різні погляди та пояснення стосовно цього. Зокрема, ідеться про поєднання здатності (особисті якості) та готовності (знання, уміння) до професійної діяльності [7, 5], досвіду особистості та її ставлення до справи [8].

Тому сутнісну його характеристику слід давати на основі аналізу наукової літератури з проблеми дослідження. В узагальненому вигляді визначення "професійна компетентність" об'єднує теоретичні та практичні навички, що дозволяють здійснювати професійну діяльність і характеризують професіоналізм фахівця [9]. Згідно з Енциклопедією освіти під професійною компетентністю розглядається інтегративна характеристика ділових та особистісних особливостей фахівця, що відображає рівень його знань, умінь, досвіду, необхідних для досягнення мети з певного різновиду професійної діяльності, а також моральну позицію [10, 722]. За Педагогічним словником, професійна компетентність – це сукупність знань, вмінь, які потрібні для результативної професійної діяльності, уміння проводити аналіз, визначати наслідки даної роботи [11, 78].

Більшість авторів наголошує, що професійна компетентність – якісна характеристика майбутнього фахівця, яка відображає рівень готовності до виконання професійної діяльності. У роботах зарубіжних авторів [12] формування професійної компетентності розглядається переважно як мета освіти, результат професійної підготовки, характеристика фахівця щодо готовності до здійснення ним професійної діяльності.

Слід зазначити, що орієнтування на той чи інший аспект професійної компетентності зумовлений сферою досліджень різних авторів. Так, існує думка, що саме соціально-психологічна компетентність виступає основним чинником ефективності професійної діяльності, а володіння управлінськими знаннями й методами становить функціональну компетентність фахівця (Л. Берестова). Наміри науковців типологізувати визначення "професійна компетентність" і систематизувати допомогли дослідити його сутність. Зокрема, це:

- індивідуальна характеристика рівня

відповідності вимогам професії, психічний стан, що дає змогу діяти самостійно й відповідально, володіння людиною здатністю й умінням виконувати певні трудові функції (А. Маркова);

- готовність фахівця до виконання визначеної професійної діяльності на належному високому рівні з використанням усталених професійно вагомих якостей та досвіду (О. Ларіонова);

- набуті у процесі професійної підготовки знання й навички, практичний досвід, які забезпечують виконання суспільно значимих завдань (Г. Ковальчук).

Як справедливо стверджують дослідники, що категорія професійної компетентності визначається рівнем професійної освіти, індивідуальними здібностями та досвідом особистості, її мотивованими прагненнями до безперервної самоосвіти та самовдосконалення, креативним і відповідальним ставленням до роботи (Д. Чернілевський, М. Томчук). Професійна компетентність характеризується, як об'єднуюча ланка інваріантних ознак спеціаліста: його спромога до професійної рефлексії; мотивація до безперервного фахового саморозвитку; освоєння системи професійно-моральних цінностей і пріоритетів; здібність до системної дії в конкретній професійній ситуації; уміння знаходити правильні нестандартні рішення (О. Ярошинська).

Таким чином, ці дослідження дозволяють уточнити поняття професійної компетентності як феномена й інтегральної якості фахівця. Професійна компетентність майбутнього менеджера фізичної культури і спорту, на нашу думку, має становити сукупність кваліфікаційних знань, умінь, його особистісних якостей, загальної культури, інтеграція яких у професійній діяльності здатна принести оптимальний результат.

Серед теоретичного аналізу понятійно-категоріального апарату слід виділити поняття "професіоналізм". З його допомогою розкривається набутий у процесі навчання і виховання, орієнтований на вимоги сучасного ринку праці комплекс систематичних знань, умінь та навичок, здібностей і переконань фахівця, який виступає передумовою виконання ним кваліфікованої праці. В Енциклопедії освіти професіоналізм подається як "сформована у процесі навчання та практичної діяльності готовність до компетентного виконання функціональних обов'язків, рівень майстерності у професійній діяльності, що відповідає рівню складності роботи", як "сукупність знань, навичок поведінки та дій, що

свідчать про професійну підготовку, придатність до виконання професійних функцій" [13, 742]. Щодо педагогіки, то в цій галузі науковці розглядають професіоналізм як високу готовність до виконання завдань професійної діяльності та результат системного підвищення кваліфікації фахівця, його творчого потенціалу, а саме це:

- сумарна сукупність елементів, які відображають високу продуктивність професійної діяльності спеціаліста (А. Маркова);

- істинна системна організація свідомості особистості, а не просто високий рівень знань, умінь, навичок і результатів функціонування людини в даній сфері (С. Климова);

- категорія, що передбачає не тільки володіння на високому рівні професійними технологіями, а й глибоке усвідомлення відповідальності за свою діяльність, здатність до прогнозування наслідків, які вона може спричинити, погляд на людину як на мету будь-якої діяльності та міру всіх речей, причетність до ключових проблем людства (М. Кудрявцева).

Отже професіоналізм сьогодні - це для майбутнього менеджера фізичної культури і спорту не лише знати, як діяти, але й уміти всі отримані знання реалізувати, досягаючи певних результатів. Тільки за таких умов при оцінюванні професіоналізму можна говорити про ефективність професійної діяльності фахівців.

Для визначення і характеристики поняття "професійна підготовка" звернемося, насамперед, до словникових джерел. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови воно розглядається як дія "за значенням підготувати; запас знань, навичок, досвід і т. ін., набутий у процесі навчання, практичної діяльності" [14]. У педагогічному словнику "Профессиональное образование" термін "професійна підготовка" подається як об'єднання професійних знань, умінь і навичок, особливостей індивідуума, трудового досвіду та правил поведінки, що забезпечують можливість успішної діяльності за обраною професією [15, 262].

Одне з найбільш повних визначень поняття професійної підготовки у своєму докторському дослідженні наводить Т. Танько. Професійна підготовка, на його думку, – система організаційних та педагогічних заходів, які гарантують формування в особистості професійного спрямування, набуття знань, умінь,

навичок і професійної готовності, що, у свою чергу, визначається як суб'єктивний стан індивіда, що вважає себе здатним і підготовленим до здійснення певної професійної діяльності та прагне її виконувати (Т. Танько). Існує ряд тлумачень, наведених дослідниками, які розкривають сутність поняття професійної підготовки, а саме:

- неперервна освітня система, що включає в себе три підсистеми: теоретичну, дослідницьку і практичну у процесі підготовки та припускає поетапність у меті, змісті, методах і формах на всіх її рівнях як основи підготовки до неперервного професійного розвитку (О. Пехота);

- процес, що відображає науково й методично обгрунтовані заходи ВНЗ, спрямовані на формування рівня професійної компетентності особистості протягом терміну навчання (Л. Сущенко);

- започатковується з формуванням готовності до певної діяльності (О. Сорока);

- процес надбання знань, умінь і настанов, які потрібні майбутньому спеціалісту для достеменного виконання особливих завдань навчально-виховного процесу (О. Абдуліна).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Таким чином, вивчення авторських трактувань виокремлених понять дозволяє нам виділити основні позиції, що визначають сутність теоретико-методичних засад формування професійної компетентності майбутніх менеджерів фізичної культури і спорту.

Подальші перспективи наукових досліджень можуть бути пов'язані з поглибленим розкриттям сутності таких термінів, як "компетентція", "компетентність", "компетентнісний підхід", "готовність до професійної діяльності" тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. – Т. III. – Москва : Физкультура и спорт, 1963. – 380 с.
2. Oxford English Dictionary Online - Oxford, 2006. – 790 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxforddictionaries.com>.
3. Основи менеджменту: навчальний посібник для студентів / В. Оспішев, О. Костенко, О. Пруненко. – Харків : ХНАМГ, 2006. – 186 с.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка у запитаннях і відповідях : словник педа-

гогічних термінів [Електронний ресурс] / А. І. Кузьмінський, В. П. Омеляненко. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com.ua/pedagogika/slovník-pedagogichnih-terminiv>.

5. Професіоналізм особистості: теоретико-методологічний аспект : [кол. моногр.] / [В. Й. Бочелюк, С. А. Білоусов, Г. О. Горбань та ін. ; під ред. В. Й. Бочелюка]. – Запоріжжя : ГУ "ЗІДМУ", 2007. – 248 с.

6. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І. І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гапмаш й ін. ; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. – К. : ТОВ Видавничий дім "Плеяди", 2011. – 100 с.

7. Тищенко О. І. Загальнонаукові засади дослідження поняття професійної компетентності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp10/tishenko.pdf.

8. Гушлевська І. Поняття компетентності у вітчизняній та зарубіжній педагогіці / І. Гушлевська // Шлях освіти. – 2004. – № 3.

9. Мруга М. Р. Визначення поняття професійної компетентності // Науковий вісник Миколаївського державного університету : [зб. наук. праць : Педагогічні науки] : у 2 т. – Миколаїв : МДУ, 2005. – Вип. 10. – Т. 2. – С. 89–93.

10. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; [відповід. ред. В. Г. Кремень]. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

11. Професійна освіта : словник : [навчальний посібник] / уклад. : С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало. – К., 2000. – 289 с.

12. Отрошенко Л. С. Професійна компетентність фахівця у дослідженнях німецьких вчених / Л. С. Отрошенко // Вища освіта України. – 2011. – № 3. – С. 284–292.

13. Енциклопедія освіти / АПН України ; [голов. ред. В. Г. Кремень ; заст. голов. ред. : О. Я. Савченко, В. П. Андрущенко ; відп. наук. секр. С. О. Сисоєва]. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ – Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 736 с.

15. Вишнякова С. М. Профессиональное образование : словарь : Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С. М. Вишнякова. – Москва : НМЦ СПО, 1999. – 538 с.